

Oficerowie sowieccy w strukturach wymiaru sprawiedliwości Wojska Polskiego

Wśród najważniejszych kwestii badawczych dotyczących wojskowego wymiaru sprawiedliwości pierwszego dziesięciolecia powojennej Polski znajdują się pytania o rolę i wpływ na ich funkcjonowanie oficerów sowieckich. W sytuacji kadrowej „ludowego” Wojska Polskiego, przynajmniej w latach 1943–1944, jego powstanie i rozwój uzależnione były od pomocy delegowanych oficerów Związku Radzieckiego¹. Na podejmowane wówczas decyzje o charakterze ustawodawczym, organizacyjnym i personalnym wpływała niechęć komunistów polskich i dowództwa wojskowego do przedwojennych prawników, będąca rezultatem ideologicznych założeń.

¹ O oficerach sowieckich w wojskowym wymiarze sprawiedliwości pisali m.in.: Z. Biegański, *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Bydgoszcz 2003, s. 315; B. Dzieciół, *Rola sądownictwa wojskowego w utrwaleniu władzy ludowej w Polsce (1944–1948)*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem doc. dr. R. Halaby w Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC PZPR w Warszawie w 1977 r., Wojskowy Instytut Historyczny (dalej: WIH), sygn. IV/96/186, s. 53, 196–198, 333; M. Kielasiński, *Raport o zabijaniu [w:] Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2000, s. 129–133; M. Kielasiński, *Raport o zabijaniu*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1993, z. 106, s. 87–131; A. Lityński, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999; s. 22; A. Lityński, *Początki prawa komunistycznego w Polsce. Prawo karne wojskowe przed wrześniem 1944 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 1996, nr XXXIX, s. 76; F. Musiał, *Sądownictwo wojenne i wojskowe 1943–1955. Budowa struktur aparatu represji*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2003, nr 19–20, s. 76; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Sowieckiej w Wojsku Polskim w latach 1949–1956*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” (dalej: WPP) 1994, nr 1/2, s. 116, 195; E. J. Nalepa, *Oficerowie Armii Sowieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*, Warszawa 1995, s. 234–235; J. Nazarewicz, *Wojskowe prokuratury specjalne*, WPP 1973, nr 3 (107), s. 443–458; R. Ostafiński-Bodler, *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914–2002*, Toruń, 2002, s. 249; J. Polan-Haraschin, *X-lecie służby sprawiedliwości Ludowego Wojska Polskiego*, WPP 1959, nr 1 (52), s. 14; J. Poksiński, „My sędziowie, nie od Boga...” *Z dziejów Sądownictwa Wojskowego PRL 1944–1956. Materiały i dokumenty*, Protokół narady partyjnej aktywu partyjnego Najwyższego Sądu Wojskowego i Zarządu Sądownictwa Wojskowego, przeprowadzonej z udziałem szefa Głównego Zarządu Politycznego gen. bryg. [Janusza] Zarzyckiego i zastępcy szefa GZP LWP płka [Bronisława] Bednarza w dniach 20 i 21 listopada 1956 r., s. 21–24, 112; J. Poksiński, „TUN”. *Tatar – Umik – Nowicki*, Warszawa 1992, s. 69–70; A. Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945*, Toruń 2003, s. 122, 148, 154–155; C. Wójcik, *Rola i zadania sądownictwa wojskowego w okresie represji politycznych 1944–1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 1996, nr XXXIX, s. 101–104; S. Zwoliński, *Skazania na śmierć przez sądy LWP w latach 1944–1945. Wyroki, których być nie powinno*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” (dalej: WPH) 1992, nr 1, s. 218–228.

Dodatковым powodem była niewielka liczba przebywających w ZSRR prawników obywateli polskich posiadających niezbędne doświadczenie w sprawowaniu funkcji kierowniczych, istotne w procesie tworzenia nowych struktur sądowniczych i prokuratorskich. Ze względu na trudności kadrowe i dominację kryteriów politycznych przy obsadzaniu stanowisk w wojskowym wymiarze sprawiedliwości zdecydowano się na wykorzystanie dla tego rodzaju służby oficerów Związku Radzieckiego. Stosunkowo nieliczna, niespełna pięćdziesięcioosobowa grupa oficerów sowieckich, aż do połowy lat pięćdziesiątych decydowała o obliczu „polskiego” wojskowego wymiaru sprawiedliwości, czyniąc zeń jedną z najbardziej represyjnych instytucji totalitarnego państwa². W krótkim czasie przy współpracy odpowiednio dobranych i ubezwłasnowolnionych decyzyjnie oficerów LWP udało się tej formacji stworzyć wzorowane na trybunałach sowieckich podporządkowane partii jednostki organizacyjne wymiaru sprawiedliwości, realizujące przede wszystkim zadania polityczne.

Służący w LWP oficerowie sowieccy nie należeli do elit prawniczych Związku Radzieckiego. Wśród nich było jedynie trzech pracujących wcześniej na stanowiskach zastępców i prezesów sowieckich sądów wyższego szczebla. Pełnieniem funkcji kierowniczej mógł się poszczycić doradca Najwyższego Sądu Wojskowego (NSW) w latach 1950–1951 Piotr Samsonow, były zastępca szefa Wojskowego Trybunału Leningradzkiego Okręgu Wojskowego (1927–1938) i zastępca szefa Wojskowego Trybunału 8. Armii (1939–1940)³, oraz Bronisław Rakowski, piastujący w latach 1936–1943 stanowisko prezesa Trybunału Wojsk NKWD (1936–1943)⁴.

Trzech innych oficerów: Aleksander Michniewicz⁵, Wilhelm Świątkowski⁶ i Aleksander Tarnowski⁷ posiadało doświadczenie wyniesione ze służby na stanowiskach dowódczych w sądach i prokuraturach szczebla dywizyjnego i garnizonowego. Znaczna większość była dotąd sędziami, prokuratorami, pomocnikami prokuratorów lub sędziami śledczymi zarówno wojskowych, jak i cywilnych instytucji sprawiedliwości ZSRR. Do Polski przybyło także dwóch adwokatów (Gotfryd Ostrowski⁸, Cezary Matkowski⁹) i sekretarz Wojskowego Trybunału Armii Czerwonej, skierowany w 1944 r. na stanowisko prokuratora 1. DP im. Tadeusza Kościuszki (Szymon Dwas)¹⁰.

W pojedynczych przypadkach do prokuratury wojskowej trafiły osoby nieposiadające żadnych kwalifikacji zawodowych, których dotychczasowe zajęcia nie miały jakichkolwiek związków z wymiarem sprawiedliwości. W 1943 r. do LWP skierowa-

² B. Dzięcioł, *Zabezpieczenie dyscypliny i gotowości bojowej związków taktycznych i operacyjnych LWP przez sądownictwo wojenne w latach 1943–1945*, praca habilitacyjna złożona w Akademii Sztabu Generalnego LWP, Warszawa 1986, mps w zb. WIH, s. 210.

³ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Akta osobowe Piotra Samsonowa, 7474/497.

⁴ CAW, Akta osobowe Bronisława Rakowskiego, 4817/497/58.

⁵ CAW, Akta osobowe Aleksandra Michniewicza, 497/58/214.

⁶ CAW, Akta osobowe Wilhelma Świątkowskiego, 7967/497/58.

⁷ Biogram A. Tarnowskiego zob.: J. Poksiński, „*My sędziowie, nie od Boga...*”, s. 19; A. Wesolowski, *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na Froncie wschodnim w latach 1943–1945*, Toruń 2003, s. 122, 436, 437, 442.

⁸ CAW, Akta osobowe Gotfryda Ostrowskiego, 1478/70/43.

⁹ CAW, Akta osobowe Cezarego Matkowskiego, 3112/497/88.

¹⁰ CAW, Akta osobowe Szymona Dwasa, III/7/224.

no Władysława Oleckiego, zatrudnionego w latach 1939–1943 kolejno na stanowisku kierownika działu finansowego Wydziału Zdrowia w Leningradzie, głównego buchaltera fabryki obuwia w Leningradzie, robotnika w Owocowej Stacji Doświadczalnej w m. Frunze i urzędnika w tamtejszej fabryce konserw¹¹. Kilka miesięcy po nim swoją błyskotliwą karierę w prokuraturze i GZI MON rozpoczął Antoni Skulbaszewski, absolwent Wydziału Inżynierii Lądowej Instytutu Irygacji i Mechanizacji Gospodarki Wiejskiej w Taszkencie z 1943 r.¹²

W tej sytuacji nie należały do rzadkości opinie służbowe zbliżone do tej wystawionej jednemu z prokuratorów przez płk. Henryka Foldera w 1946 r.: „Prokurator Amons nie dorósł do zajmowanego stanowiska, zajmuje je jedynie z powodu braku dostatecznie kwalifikowanych kadr [...]. Wykształcenie ogólne niskie, prawnicze żadne, inteligencja mierna [...]. Dokumenty sporządzone przez prokuratora Amonsa często zaliczyć wypada do rzędu humorystycznych, ich bezradność i wyjątkowo niska kultura prawnicza graniczą nierzadko z niezamierzonym przez autora komizmem”¹³.

Zasady pełnienia służby w Wojsku Polskim przez żołnierzy Armii Czerwonej regulował rozkaz naczelnego dowódcy LWP z 15 stycznia 1945 r. Zgodnie z jego treścią delegowani żołnierze i oficerowie wszystkich stopni podlegali służbowo naczelnemu dowódcy LWP. Za wykroczenia i przestępstwa popełnione podczas służby podlegali właściwości organów sprawiedliwości LWP, z wyjątkiem przestępstw zagrożonych karą śmierci. W takim przypadku sprawy przekazywane były sowieckim trybunałom wojennym¹⁴. Uregulowane w 1945 r. i obowiązujące do grudnia 1956 r.¹⁵ rozwiązanie dotyczyło również oficerów delegowanych do służby w wojskowym wymiarze sprawiedliwości.

Niejasna pozostawała sprawa roty przysięgi żołnierskiej składanej przez oficerów sowieckich. Zdaniem Juliana Polana-Haraschina byli oni zwolnieni z przysięgi składanej w LWP¹⁶. Tymczasem w latach czterdziestych sędziowie i prokuratorzy wojskowi składali przysięgę sędziowską, której treść kończył zwrot „Tak mi dopomóż Bóg!”. Potwierdzają to dokumenty w aktach osobowych m.in. Bronisława Rakowskiego¹⁷ i Władysława Oleckiego.¹⁸

Z wycieńczeń specjalistów i danych źródłowych wynika, że 1 sierpnia 1945 r., tj. przed demobilizacją LWP, na 288 stanowisk wojskowego wymiaru sprawiedliwości około 10 proc. (30 osób) zajmowali delegowani oficerowie sowieccy,¹⁹ z czego 13

¹¹ CAW, Akta osobowe Władysława Oleckiego, 13421/247.

¹² CAW, Akta osobowe Antoniego Skulbaszewskiego, 497/58/7960.

¹³ CAW, Akta osobowe Jana Amonsa, 497/58/7525, k. 13.

¹⁴ B. Dzięcioł, *Zabezpieczenie dyscypliny i gotowości bojowej...*, s. 209–210; J. Polan-Haraschin, *X-lecie służby sprawiedliwości Ludowego Wojska Polskiego*, WPP 1959, nr 1 (52), s. 14.

¹⁵ R. Ostafiński-Bodler, *op. cit.*, s. 300.

¹⁶ J. Polan-Haraschin, *op. cit.*, s. 14.

¹⁷ Przysięgę odbierał inny oficer sowiecki, płk A. Tarnowski (CAW, Akta osobowe Bronisława Rakowskiego, 4817/497/58, k. 26).

¹⁸ CAW, Akta osobowe Władysława Oleckiego, 13421/247, k. 5.

¹⁹ B. Dzięcioł, *Rola sądownictwa wojskowego w utrwaleniu władzy ludowej w Polsce (1944–1948)*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem doc. dr. R. Halaby w Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC PZPR w Warszawie w 1977 r., WIH, sygn. IV/96/186, k. 333; J. Poksiński, *op. cit.*, s. 21.

Struktury

w sądownictwie²⁰ i 17 w prokuraturze. Na początku 1946 r. na 538 stanowisk już tylko na 17 pracowali prawnicy ZSRR²¹. Trzy lata potem, 5 sierpnia 1949 r., w korpusie oficerskim LWP liczącym 14 728 osób służyło już tylko 728 (ok. 5 proc.) oficerów sowieckich. W najmniejszej liczbie występowali w służbie sprawiedliwości – 12 (1,6 proc.), służbie weterynaryjnej (1,5 proc.) i administracyjnej (1,2 proc.)²². W latach 1949–1955 ze służby sprawiedliwości ubyło 17 oficerów ZSRR, w tym 11 powróciło do Związku Radzieckiego²³, 5 pozostało w Polsce²⁴, 1 zmarł²⁵. Łącznie, nie licząc oficerów sowieckich wykonujących funkcje administracyjne, w latach 1943–1955 w wojskowym wymiarze sprawiedliwości LWP służyło 45 oficerów ZSRR różnych narodowości²⁶.

Dwie najliczniejsze grupy stanowiły osoby pochodzenia polskiego i rosyjskiego. Poza nimi odnotowano także dwie inne narodowości. Za Łotysza uznano urodzonego w Dźwińsku i noszącego polskobrzmiące imię i nazwisko prokuratora Edwarda Saulewicza²⁷. Narodowość żydowską przypisano ppłk. Szymonowi Dwasowi²⁸. Rosjanami byli Sergiusz Bazewicz²⁹, Jakub Prokopowicz³⁰, doradcy Naczelnej Prokuratury Wojskowej, NSW i Zarządu Sądownictwa Wojskowego (ZSW) Aleksiej Milcyn³¹, Wasilij Zajcew³² i nieznaną w ogóle języka polskiego Piotr Samsonow³³. Tej samej narodowości była też prawdopodobnie cała obsada personalna Wojskowego Sądu i Wojskowej Prokuratury Wojsk Lotniczych: Iwan Czezel, Michał Ersztein, Dymitr

²⁰ AIPN, Zesp. Najwyższy Sąd Wojskowy, t. 10, Sprawy personalne za rok 1945, IPN 878/24, k. 22.

²¹ J. Poksiński, *op. cit.*, s. 22.

²² E. Nalepa, *Oficerowie Armii Sowieckiej w Wojsku Polskim w latach 1949–1956*, WPP 1994, nr 1/2, s. 195.

²³ W latach 1949–1955 do ZSRR wyjechali: Sergiusz Bazewicz (1950), Piotr Samsonow (1951), Aleksiej Milcyn (1951), Piotr Azarkiewicz, Stefan Piekarski (1953), Jan Amons, Konstanty Krukowski, Wilhelm Świątkowski, Aleksander Tomaszewski, Wasilij Zajcew (1954), Antoni Lachowicz (1955).

²⁴ Obywatelstwo polskie przyjęli: Henryk Walmus (1945), Władysław Olecki (1950), Gotfryd Ostrowski (1952), Julian Giemborek (1954), Piotr Parzeniecki (1954).

²⁵ 10 II 1955 r. zmarł w Warszawie płk Stanisław Radomski.

²⁶ 1. Akarsajow [Akarsjow? – imię nieznanne], 2. Aleksiej Milcyn, 3. Jan Amons, 4. Leonard Azarkiewicz, 5. Sergiusz Bazewicz, 6. Iwan Czezel, 7. Szymon Dwas, 8. Michał Ersztein, 9. Julian Giemborek, 10. Dymitr Kozaczenco, 11. Waclaw Kozłowski, 12. Konstanty Krukowski, 13. A. (imię nieznanne) Kursowa, 14. Antoni Lachowicz, 15. Konstanty Lasota, 16. Jan Mastalerz, 17. Cezary Matkowski, 18. Aleksander Michniewicz, 19. Mikołaj Mikitin, 20. Aleksiej Milcyn, 21. Mikołaj Miskwin, 22. Samuel Nowik, 23. Władysław Olecki, 24. Marian Osowski, 25. Gotfryd Ostrowski, 26. Piotr Parzeniecki, 27. Stefan Piekarski, 28. Franciszek Pojmański, 29. Jakub Prokopowicz, 30. Stanisław Radomski, 31. Bronisław Rakowski, 32. Michał Rawikowicz, 33. Jan Rymkiewicz, 34. Piotr Samsonow, 35. Edward Saulewicz, 36. Paweł Sidorow, 37. Antoni Skulbaszewski, 38. Mikołaj Sołowiew, 39. Wilhelm Świątkowski, 40. Anatol Targuński, 41. Aleksander Tomaszewski, 42. Henryk Walmus, 43. Wasilij Zajcew, 44. Witold Zubowicz, 45. Michał Żurawlew.

²⁷ CAW, Akta osobowe Edwarda Saulewicza, 616/497, k. 3.

²⁸ CAW, Akta osobowe Szymona Dwasa, III/7/224.

²⁹ CAW, Akta osobowe Sergiusza Bazewicza (Iwanowa), 1638/78/5. W Dzienniku personalnym MON za rok 1947 r. występuje jako Sergiusz Iwanow, s. Włodzimierza (AIPN, Dziennik personalny MON za rok 1947, 0990/82, k. 186).

³⁰ CAW, Akta osobowe Jakuba Prokopowicza, 3367/497/58.

³¹ CAW, Akta osobowe Aleksieja Milcyna, 4589/497.

³² J. Poksiński, „*Victis Honos*”. *Spisek w wojsku*, Warszawa 1994, s. 291.

³³ CAW, Akta osobowe Piotra Samsonowa, 7474/497; J. Poksiński, „*My sędziowie, nie od Boga...*”, s. 25.

Kozaczenco Mikołaj Miskwin, Mikołaj Nikitin, Samuel Nowik, Michał Rawikowicz, Paweł Sidorow, Mikołaj Sołowiew, Aleksander Zawadzki, Michał Żurawlew.

Ponad połowa delegowanych do LWP oficerów wymiaru sprawiedliwości legitymowała się polskim pochodzeniem i polskimi nazwiskami³⁴. Atuty te miały przekonać pozbawione pełnej informacji społeczeństwo, że wojskowy wymiar sprawiedliwości kierowany jest przez Polaków. W istocie odegrali oni rolę współczesnych janczarów, realizujących z przekonaniem politykę obcego mocarstwa, mimo iż niekiedy sami padali ofiarą jego polityki³⁵. Jak zauważył A. Wesołowski, najczęściej nie czuli się Polakami³⁶. Karmieni przez lata propagandą sowiecką, ulegli w dalekim stopniu wynarodowieniu. Silnie indoktrynowani, oddani „Sprawie Lenina-Stalina” – jak często podkreślano w ich charakterystykach – nie czuli emocjonalnych związków z krajem swojego (lub swoich przodków) urodzenia. Ich kontakty służbowe i prywatne utrudnione były często przez słabe opanowanie języka polskiego³⁷, zupełną nieznajomość krajowych warunków i prezentowane na co dzień poczucie wyższości obywatela Kraju Rad.

Mimo błyskawicznych awansów³⁸ i wysokiego jak na powojenne warunki w Polsce standardu życia oddelegowani do LWP oficerowie sowieccy służbę w obcej armii traktowali przede wszystkim w kategoriach wojskowej powinności, realizowanej w ramach internacjonalistycznej pomocy. Wyalienowani emocjonalnie spośród społeczeństwa, w którym spełniali wyznaczone im zadania, regularnie występowali do władz sowieckich o wyrażenie zgody na powrót „do swojego kraju”,³⁹ posługując się typowym w takich przypadkach zwrotem: „Proszę o skierowanie mnie przez Naczelne Dowództwo jako obywatela ZSRR do Związku Radzieckiego”⁴⁰. W większości byli zdeklarowanymi komunistami, członkami WKP(b). „Ponieważ wychowany [jestem] w duchu bolszewickim w ZSRR, to przekonania polityczne moje inne być nie mogą” – pisał Henryk Walmus⁴¹. Niektórzy nawet, jak płk Stefan Piekarski, walczyli w wojnie 1920 r. przeciw Polsce.

³⁴ Np. Aleksander Tomaszewski, syn Juliana i Salomei, brat Cezarego i Bronisława (CAW, Akta osobowe Aleksandra Tomaszewskiego, 8044/497/58, k. 35).

³⁵ Więźniami NKWD byli w latach 1938–1939 S. Piekarski i J. Giemborek (CAW, Akta osobowe Stefana Piekarskiego, 497/58/7059, k. 45, 51; CAW, Akta osobowe Juliana Giemborka, 1268/67/61, k. 43–44).

³⁶ A. Wesołowski, *op. cit.*, s. 148.

³⁷ Problemy z podstawami języka polskiego odnotowano w aktach osobowych m. in.: CAW, Akta osobowe Stefana Piekarskiego, 497/58/7059; CAW, Akta osobowe Edwarda Saulewicz, 616/497, k. 5; CAW, Akta osobowe Gotfryda Ostrowskiego, 1478/70/43, k. 2; CAW, Akta osobowe Witolda Zubowicza, 762/497, k. 28.

³⁸ Typowe przykłady to przebieg karier: K. Krukowskiego – mjr 1943, ppłk 1944, płk 1945; A. Lachowicza – chor. 1944, por. 1944, mjr 1945, ppłk 1946, płk 1950; P. Parzenieckiego – mjr 1944, ppłk 1945, płk 1946; A. Skulbaszewskiego – por. 1944, kpt. 1944, mjr 1945, ppłk 1945, płk 1946 lub W. Świątkowskiego – mjr 1944, ppłk 1945, płk 1946.

³⁹ CAW, Akta osobowe Bronisława Rakowskiego, 4817/497/58, k. 28; CAW, Akta Mariana Osowskiego, 3236/497, k. 32; CAW, Akta osobowe Antoniego Skulbaszewskiego, 497/58/7960, k. 84; CAW, Akta osobowe Aleksandra Tomaszewskiego, 8044/497/58, k. 8, 12.

⁴⁰ CAW, Akta osobowe Bronisława Rakowskiego, 4817/497/58, k. 28.

⁴¹ CAW, Akta osobowe Henryka Walmsa, 1576/75/1618, k. 13.

Struktury

Pierwszym oficerem wymiaru sprawiedliwości 1. DP im. Tadeusza Kościuszki był właśnie wspomniany ppłk Stefan Piekarski, przybyły do obozu w Sielcach nad Oką 20 maja 1943 r.⁴² Tydzień potem, 28 maja, objął stanowisko przewodniczącego Sądu Polowego⁴³ (SP) 1. DP⁴⁴, choć formalną nominację otrzymał dopiero 19 czerwca 1943 r. na mocy rozkazu nr 24 gen. Zygmunta Berlinga⁴⁵. W zaledwie czteroosobowym składzie sądu poza Piekarskim znalazło się jeszcze dwóch innych oficerów sowieckich: kpt. Leonard Azarkiewicz i kpt. Anatol Targuński⁴⁶. Funkcję sędziego śledczego objął przybyły również z Armii Czerwonej kpt. Konstanty Krukowski.

Z chwilą powołania w sierpniu 1943 r. 1. Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR dowództwo stworzonego w jego strukturze Sądu Polowego powierzono Stefanowi Piekarskiemu, a na opuszczone stanowisko przewodniczącego Sądu Polowego 1. DP mianowano innego oficera sowieckiego, mjr. Leonarda Azarkiewicza. Ostatnim z istniejących w 1943 r. sądów polowych w PSZ był SP 2. DP, kierowany przez wspomnianego kpt. A. Targuńskiego (od 7 października 1943 r.)⁴⁷.

Zapoczątkowaną nad Oką koncepcję obsadzania kierowniczych stanowisk oficerami sowieckimi kontynuowano wraz z rozwojem liczebnym i organizacyjnym armii. Z dniem 8 kwietnia 1944 r. stanowiska przewodniczącego i zastępcy Wojskowego Sądu 1. Armii Polskiej w ZSRR objęli dwaj wysocy stopniem oficerowie sowieccy pochodzenia polskiego – płk Aleksander Tarnowski i ppłk Stefan Michniewicz. Dwa miesiące wcześniej kierownictwo Wojskowej Prokuratury PSZ w ZSRR, przekształconych wkrótce w 1. Armię Polską w ZSRR, złożono w ręce byłego członka trybunałów wojennych Armii Czerwonej płk. Jana Mastalerza.

W czasie przekraczania przez Armię Czerwoną i jednostki LWP Bugu oficerowie sowieccy przewodniczyli poza Wojskowym Sądem 1. Armii Polskiej w ZSRR wszystkim sądom polowym w Wojsku Polskim: 1. DP (mjr Leonard Azarkiewicz), 2. DP (kpt. Konstanty Krukowski), 3. DP (ppłk Stefan Piekarski), 4. DP (Piotr Parzeniecki), 5. DP (por. Marian Osowski), 6. DP (por. Gotfryd Ostrowski), 1. Korpusu Pancernego (mjr Konstanty Lasota).

Po gruntownych zmianach organizacyjnych w strukturze wojskowego wymiaru sprawiedliwości we wrześniu 1944 r. pod koniec tego roku delegowani do Polski ofi-

⁴² Przybycie S. Piekarskiego do Sielc 20 maja 1943 r. i objęcie przez niego funkcji przewodniczącego SP 1. DP tydzień później pozwala podać w wątpliwość tezę G. Jakubowskiego o powstaniu pierwszego sądu wojskowego w połowie maja 1943 r. (G. Jakubowski, *Sądownictwo powszechne w Polsce 1944–1950*, Warszawa 2002, s. 18).

⁴³ Określenie „sąd polowy” stosowano jedynie dla sądów dywizji i korpusów, przymiotnika tego nie używano np. w stosunku do sądów armii, zastępując go terminem „wojenny” (B. Dzieciół, *Centralne organy sądownictwa wojskowego w latach walki o utrwalenie władzy ludowej w Polsce 1945–1947*, WPP 1977, nr 4, s. 419).

⁴⁴ CAW, Akta osobowe Stefana Piekarskiego, 497/58/7059, k. 45, 65. Data 19 VI 1943 r. do niedawna uznawana była za dzień powołania do życia wojskowej służby sprawiedliwości (B. Dzieciół, *Zabezpieczenie dyscypliny i gotowości...*, s. 24).

⁴⁵ J. Poksiński, *Sędziowie wojskowi w latach 1944–1956. Próba zarysowania problemu*, „Niepodległość i Pamięć” 1997, nr 1 (7), s. 39.

⁴⁶ A. Wesołowski, *op. cit.*, s. 435.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 439.

cerowie ZSRR kierowali pracami prawie wszystkich organów wojskowego wymiaru sprawiedliwości: Wydziału Sądownictwa Wojennego i jednocześnie Najwyższego Sądu Wojskowego (ppłk/gen. bryg. Aleksander Tarnowski), Wojskowego Sądu 1. Armii LWP (ppłk Aleksander Michniewicz), Wojskowego Sądu 2 Armii LWP (płk Stefan Piekarski), sądów polowych: 1. DP (mjr Leonard Azarkiewicz), 2. DP (mjr Konstanty Krukowski), 3. DP (kpt. Józef Łucewicz), 4. DP. (kpt. Piotr Parzeniecki), 5. DP (mjr Marian Osowski), 6. DP (kpt. Gotfryd Ostrowski), 1. Korpusu Pancernego (mjr Konstanty Lasota) oraz prokuratur: 1. Armii LWP (mjr Jakub Prokopowicz) i 2. Armii LWP (kpt. Edward Saulewicz) i znacznej większości prokuratur dywizyjnych: 1 DP (mjr Wilhelm Świątkowski), 2. DP (por. Jan Amons), 4. DP (kpt. Stanisław Radomski), 5. DP (mjr Witold Zubowicz), 6. DP (kpt. Antoni Lachowicz), 9. DP (por. Henryk Walmus).

Udział oficerów sowieckich w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości w LWP szczególną formę przybrał w zorganizowanym w listopadzie 1944 r. Wojskowym Sądzie Wojsk Lotniczych. Jego obsadę stanowili: ppłk Iwan Czezel (szef), zastępca mjr Michał Ersztein (zastępca), sędziowie: mjr Mikołaj Miskwin, kpt. Paweł Sidorow i pracownicy administracyjni: starszy sekretarz por. Jerzy Sajenko, sekretarz por. Olga Szatalina, sekretarz por. Maria Dobrynina, maszynistka cywilna E. Dawidowa. W zespole pracowało także dwóch kierowców: szer. M. Siemianow, szer. N. Stiepanow⁴⁸. Całkowicie sowiecki był ponadto skład funkcjonującej przy Wojskach Lotniczych prokuratury, kierowanej przez ppłk. Mikołaja Nikitina. Jej stan etatowy przedstawiał się następująco: zastępca szefa mjr Samuel Nowik, podprokuratorzy: mjr Dymitr Kozaczenko, mjr Michał Żurawlew, kpt. Mikołaj Sołowiew, oficerowie śledczy: kpt. Aleksander Zawadzki, kpt. Michał Rawikowicz, sekretarz por. Wasyl Żytaniak, maszynistka cyw. Klaudia Gierasimowa i kierowca plut. Iwan Tichomirow⁴⁹.

Już po zakończeniu działań wojennych i powołaniu siedmiu wojskowych sądów okręgow (WSO) – będących sądami wyższego szczebla wobec sądów dywizyjnych i przyporządkowanych do rodzajów wojsk oraz garnizonów – ich szefami mianowano w większości oficerów sowieckich. Spośród siedmiu istniejących w kraju WSO pięcioma kierowali delegowani do Polski prawnicy ze ZSRR: krakowskiego – ppłk Bronisław Rakowski, lubelskiego – płk Franciszek Pojmański, łódzkiego – mjr Marian Osowski, śląskiego – płk Stefan Piekarski, warszawskiego – ppłk Konstanty Krukowski⁵⁰.

W tym samym czasie (wrzesień 1945 r.) na 21 sądów dywizyjnych tylko dwa – Wojskowy Sąd Dywizji Rolno-Gospodarczej (mjr Gotfryd Ostrowski) i Wojskowy Sąd 1. Korpusu Pancernego (ppłk Konstanty Lasota) – kierowane były przez oficerów sowieckich⁵¹. Podobne proporcje występowały w utworzonych w lutym 1946 r. wojskowych sądach i prokuraturach rejonowych (WSR i WPR). Na czele 14 WSR-ów

⁴⁸ F. Musiał, *Sądownictwo wojenne i wojskowe 1943–1955. Budowa struktur aparatu represji*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2003, nr 19–20, s. 76.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 76.

⁵⁰ B. Dziecioł, *Rola sądownictwa wojskowego...*, s. 196.

⁵¹ *Ibidem*, s. 197–198.

i 14 WPR-ów stanęło pięciu sędziów i prokuratorów przybyłych ze ZSRR: Piotr Parzeniecki w WSR w Gdańsku, Julian Giemborek w WSR w Katowicach, Władysław Olecki w WPR w Białymstoku, Stanisław Radomski w WSR w Lublinie i Cezary Matkowski w WSR w Rzeszowie.

Za organizatorów wojskowego wymiaru sprawiedliwości LWP, mających przy tym olbrzymi wpływ na stanowione prawo, uznawani są płk/gen. Aleksander Tarnowski i płk Aleksander Michniewicz⁵². Przybyły do LWP 2 kwietnia 1944 r. Aleksander Tarnowski kierował przedtem Trybunałem Wojskowym 10. DPanc. Gwardii 4. Armii Pancerniej. Wyjeżdżając na początku 1946 r., pozostawił w Polsce rozbudowane i sprawnie działające wojskowe struktury sądowno-prokuratorские⁵³. Doceniając jego wysiłek i wykonaną pracę, dostrzegano przy tym niezręczność zaistniałej sytuacji, gdy „o losie ich [rodzin] najbliższych decyduje człowiek w mundurze polskiego generała, niemówiący dobrze po polsku, nieznający psychologii petentów”. Rozumiano, że „nie może [to] wpłynąć na dodatnie ustosunkowanie się do wojska tych, którzy o tym wiedzą”⁵⁴.

Współpracujący z Aleksandrem Tarnowskim Aleksander Michniewicz pozostał w Polsce o rok dłużej, do marca 1947 r. Wyjechał na podstawie rozkazu nr 19 z 21 marca 1947 r. Tego dnia podjęto decyzję o wyjeździe z Polski nie tylko płk. Aleksandra Michniewicza, będącego wówczas prezesem NSW, ale i jego zastępcy płk. Jana Mastalerza. W rozkazie pożegnalnym marszałek Michał Rola Żymierski i gen. dyw. Marian Spychalski pisali: „W trudnym okresie wojennym, przy braku dostatecznej liczby kwalifikowanych kadr, potrafili oni należycie zorganizować sądownictwo wojskowe, czyniąc zeń sprawny instrument utrzymania ładu i dyscypliny w wojsku. W latach powojennych przyczynili się do wyszkolenia kadr młodych sędziów i prok[uratorów] wojskowych, przez co umożliwili wykonanie poruczonych sądownictwu wojskowemu zadań w zakresie ścigania osób cywilnych, winnych popełnienia przestępstw przeciwko ustrojowi i bezpieczeństwu państwa”⁵⁵.

Powrót do ZSRR Aleksandra Tarnowskiego, Aleksandra Michniewicza i Jana Mastalerza w latach 1946–1947 wydawał się rozpoczynać proces wyjazdu z Polski innych oficerów. W pierwszych dwóch powojennych latach z Polski wyjechali bowiem także Szymon Dwas, Jakub Prokopowicz, Bronisław Rakowski, Edward Saulewicz i Witold Zubowicz. W 1948 r. służbę w Polsce zakończyli również Cezary Matkowski i Marian Osowski. Ich wyjazdom towarzyszyły istotne zmiany kadrowe na kierowniczych stanowiskach: mianowanie płk. Henryka Holdera naczelnym prokuratorem wojskowym i awansowanie niedawnego żołnierza AK, dr. Władysława Garnowskiego, na prezesa Najwyższego Sądu Wojskowego.

⁵² A. Lityński, *Początki prawa komunistycznego w Polsce...*, s. 76; F. Musiał, *op. cit.*, s. 69; R. Ostafiński-Bodler, *op. cit.*, s. 249; J. Poksiński, „TUN”..., s. 69–70.

⁵³ J. Poksiński, *My, sędziowie nie od Boga...*, s. 19; A. Wesolowski, *op. cit.*, s. 122, 436, 437, 442.

⁵⁴ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), KC PZPR, Pismo mjr. Mariana Muszkata do szefa GZP LWP z 18 III 1945 r., I/85, t. 17, k. 3.

⁵⁵ CAW, Akta osobowe Aleksandra Michniewicza, 497/58/214, k. 26.

Zasadniczą zmianę, wyrażającą się w zaostrzeniu polityki karnej i ruchach kadrowych na kluczowych stanowiskach w służbie, przyniósł rok 1950. Skierowano wówczas do Polski trzech doradców sowieckich Aleksieja Milcyna,⁵⁶ Piotra Samsonowa⁵⁷ i Wasilija Zajcewa⁵⁸, mających odtąd doradzać szefowi Zarządu Sądownictwa Wojskowego, naczelnemu prokuratorowi wojskowemu i prezesowi Najwyższego Sądu Wojskowego. W opinii płk. Oskara Karlinera, szefa ZSW w latach 1950–1956, doradcy nie orientowali się w polskich warunkach, a oczekiwana od nich pomoc szybko przyjęła postać „komisarzenia”⁵⁹.

W 1950 r. na stanowisko prezesa NSW przeniesiono również płk. Wilhelma Świątkowskiego⁶⁰, który razem ze swoim zastępcą płk. Aleksandrem Tomaszewskim⁶¹, do 1954 r. w sposób niepodzielny kierowali wojskową polityką karną, doprowadzając do nagminnego łamania prawa przez sędziów wojskowych. Bezpośrednią przyczyną odwołania Świątkowskiego z Polski – a może tylko umiejętnie wykorzystanym pretekstem – było ujawnienie faktu, że dwaj bracia jego poślubionej w 1949 r. żony byli członkami AK⁶².

Oprócz udziału w organizacji wymiaru sprawiedliwości LWP i sprawowaniu w nim funkcji kierowniczych oficerowie sowieccy osobiście uczestniczyli w ferowaniu wyroków w sprawach politycznych. W jednym z pierwszych mordów sądowych w Polsce: procesie oficera AK por. Józefa Puchale, toczącym się przed NSW, obradującym na sesji wyjazdowej w Rzeszowie 18 października 1944 r., główne role odegrali sędzia płk Aleksander Tarnowski i prokurator płk Jan Mastalerz. Wynikiem przygotowanego aktu oskarżenia i ogłoszonego szybko wyroku była wykonana tego samego dnia egzekucja w Rzeszowie⁶³. Dokonany przez oficerów sowieckich sądowy mord na Puchale nie był odosobnionym przypadkiem orzekania przez przedstawicieli obcej armii wyroków „w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej”⁶⁴.

Najbardziej charakterystycznym bodaj przykładem ich pracy w Polsce była sprawa por. Mieczysława Bujaka, straconego 30 sierpnia 1951 r. w więzieniu przy ul. Kleczkowskiej we Wrocławiu. W wyniku zastosowanych metod śledczych i spreparowanych dowodów por. Bujaka i ośmiu podchorążych OSP nr 2 w Jeleniej Górze oskarżono o przynależność do „nielegalnej organizacji”. Śledztwo w sprawie prowadził OZI nr IV we Wrocławiu, kierowany przez płk. Nikołaja Dianowa. Po przeka-

⁵⁶ CAW, Akta osobowe Aleksieja Milcyna, 4589/497.

⁵⁷ CAW, Akta osobowe Piotra Samsonowa, 7474/497.

⁵⁸ Biogram W. Zajcewa zob. J. Poksiński, „Victis Honos”..., s. 291.

⁵⁹ J. Poksiński, „My sędziowie, nie od Boga...”, s. 62.

⁶⁰ CAW, Akta osobowe Wilhelma Świątkowskiego, 7967/497/58.

⁶¹ CAW, Akta osobowe Aleksandra Tomaszewskiego, 8044/497/58.

⁶² CAW, Akta osobowe Wilhelma Świątkowskiego, 7967/497/58, k. 46.

⁶³ A. Zagórski, *Pierwsze wyroki. Mord sądowy na por. Józefie Puchale „Lisie”*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1999, nr 13, s. 241–242.

⁶⁴ Jak wynika z zestawienia przygotowanego przez S. Zwolińskiego, tylko w okresie 1 X 1944 – 10 V 1945 r. oficerowie sowieccy orzekający jako przewodniczący składów sądów LWP orzekli: S. Piekarski – 22 razy karę śmierci, M. Ossowski – 17, K. Krukowski – 17, J. Giemborek – 14, K. Lasota – 7, A. Michniewicz – 7, A. Tarnowski – 6 (S. Zwoliński, *Skazania na śmierć przez sądy LWP w latach 1944–1945. Wyroki, których być nie powinno*, WPH 1992, nr 1, s. 219–228 z załącznikami, b.p.).

zaniu akt do WPO nr IV sporządzono akt oskarżenia zatwierdzony przez szefa tej instytucji, również oficera sowieckiego płk. Stanisława Radomskiego. Po przesłaniu akt do WSO nr IV we Wrocławiu rozprawę sądową przeciwko Mieczysławowi Bujakowi i jego podkomendnym prowadził szef sądu płk Stefan Piekarski. Ogłoszony przez niego wyrok śmierci został następnie zaakceptowany decyzją kolejnego przedstawiciela Armii Czerwonej w Polsce, płk. Wilhelma Świątkowskiego, prezesa NSW⁶⁵.

W nierozpoznanym do końca bilansie ich służby w Polsce szczególne miejsca przypadną z pewnością Konstantemu Krukowskiemu, Julianowi Giemborkowi i Stefanowi Piekarskiemu. Wyjątkowo represyjne orzecznictwo pierwszego z nich odczuli od jesieni 1944 do wiosny 1945 r. mieszkańcy Lubelszczyzny, gdzie sędzia Krukowski szafował w tym czasie masowo wyrokami śmierci⁶⁶. Według zestawienia opracowanego przez S. Zwolińskiego tylko w okresie pomiędzy 1 września 1944 a 10 maja 1945 r. Krukowski skazał na śmierć 17 osób⁶⁷. Równie ponurą sławę zyskał Julian Giemborek. Do maja 1945 r. orzekł co najmniej 14 najwyższych wyroków⁶⁸. Tragyczną serię kontynuował podczas pracy na stanowiskach sędziego WSG w Rzeszowie (9 X – 29 XI 1944) i szefa tegoż sądu (30 XI 1944 – 3 VI 1945), kiedy złożył swój podpis pod następnymi 37 wyrokami śmierci. Po wyjeździe na Górny Śląsk pomiędzy 11 marca 1946 a 12 marca 1947 r. jako przewodniczący składu sędziowskiego WSR w Katowicach na karę śmierci skazał kolejne 74 osoby⁶⁹.

Dziesiątki osób stały się również ofiarami płk. Stefana Piekarskiego. Dotąd udało się precyzyjnie zbadać jedynie dwa okresy jego kariery w LWP: wojenny (pomiędzy wrześniem 1944 a majem 1945 r.) – z 22 wyrokami śmierci⁷⁰ i śląski (katowicki i wrocławski), przypadający na lata 1945–1953, kiedy orzekł 32 razy karę śmierci⁷¹. Na wnikliwe badania czekają wyroki Piekarskiego wydane na stanowiskach prezesa Sądu Polowego 1. DP (28 V – 1 IX 1943), prezesa Sądu Polowego 1. Korpusu PSZ w ZSRR (2 IX 1943 – 4 III 1944), prezesa Sądu Polowego 3. DP (5 III – 19 IX 1944), a przede wszystkim prezesa Sądu Polowego 2. Armii (20 IX 1944 – 25 VIII 1945)⁷².

⁶⁵ K. Szwagrzyk, *Golgota wroclawska 1945–1956*, Wrocław 1995, s. 471–482; Archiwum Wojsk Lądowych, Filii nr II we Wrocławiu, Akta sprawy przeciwko Mieczysławowi Bujakowi i innym, So-103/52.

⁶⁶ M. Kielasiński, *Raport o zabijaniu [w:] Przepęstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2000, s. 129–133; Z. Leszczyńska, *Ginę za to, co najgłębiej człowiek ukochać może. Skazani na karę śmierci przez sądy wojskowe na Zamku Lubelskim (1944–1945)*, Lublin 1998, s. 101–102; C. Wójcik, *Rola i zadania sądownictwa wojskowego w okresie represji politycznych 1944–1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 1996, nr XXXIX, s. 101–102.

⁶⁷ S. Zwoliński, *op. cit.*, s. 219–228 z załącznikami, b.p.

⁶⁸ S. Zwoliński, *op. cit.*

⁶⁹ J. Borowiec, *Aparat bezpieczeństwa a wojskowy wymiar sprawiedliwości. Rzeszowszczyzna 1944–1954*, Warszawa 2004, s. 277; *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach 1944–1955*, wstęp i oprac. T. Kurpierz, Katowice 2004, s. 23.

⁷⁰ S. Zwoliński, *op. cit.*, s. 219–228 z załącznikami, b.p.

⁷¹ K. Szwagrzyk, *Wojskowy Sąd Okręgowy IV w latach 1945–1954*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2000, nr 14, s. 119.

⁷² Zob. Wyrok Wojskowego Sądu 2. Armii LWP pod przewodnictwem S. Piekarskiego wydany na Apoliniego Repsa i ośmiu innych akowców [w:] T. Żencykowski, *Polska Lubelska 1944*, Warszawa 1990, s. 308–314; Z. Leszczyńska, *Ginę za to, co najgłębiej człowiek ukochać może*, cz. II, Lublin 2003, s. 216–218.

Droga życiowa Stefana Piekarskiego stanowić może symboliczną biografię kilkunastu oficerów sowieckich pochodzenia polskiego, służących w wojskowym wymiarze sprawiedliwości, określanym mianem POP-ów⁷³.

Wbrew publikowanym niekiedy danym Stefan Piekarski nie był Żydem⁷⁴. Urodził się 10 listopada 1897 r. w Zgierzu. Ojciec Zygmunt był ogrodnikiem, matka Anna z d. Bloch zajmowała się wychowaniem czwórki dzieci: Bolesława, Amelii, Stefana i Adama. W 1914 r., uciekając przed wkraczającymi do Łodzi Niemcami, Stefan znalazł się w Rosji. Członek WKP(b) od sierpnia 1917 r., po wybuchu rewolucji w Rosji brał udział w walkach Armii Czerwonej na Ukrainie z oddziałami gen. Piotra Wrangla, w Baku z wojskami angielskimi i tureckimi, organizował też rewolucję we Władykaukazie.

W sierpniu 1920 r. jako politruk 8. roty 224. pułku 25. Dywizji Czapaiewskiej XII Armii Czerwonej dotarł pod Chełm i Zamość. W 1922 r. przeniesiono go na stanowisko politruka 6. pułku strzeleckiego. Następnie był kolejno politrukiem 84. pułku strzeleckiego 28. Górskiej Dywizji Strzeleckiej (1923–1924), sekretarzem okręgowej komisji partyjnej (1925), sekretarzem politycznym 5. Dywizji Kawalerii (1925–1928).

Po latach milczenia w 1927 r. Stefan napisał dwa lub trzy listy do matki, przysyłając niewielką kwotę pieniędzy. Dla mieszkających nadal w Zgierzu Piekarskich zerwanie kontaktu ze Stefanem oznaczało jego śmierć w Związku Radzieckim. Tymczasem piął się on po szczeblach wojskowej kariery. W 1936 r. ukończył „dziesięciolatkę” w Rostowie nad Donem. Edukację kontynuował na Wydziale Zaocznym Moskiewskiego Instytutu Prawa w Charkowie, który ukończył w 1938 r. Jednakże pracę w wojskowym sądownictwie rozpoczął znacznie wcześniej, bo już od 1928 r.: był członkiem kolegium sądów wojskowych 22. i 74. Dywizji (1928–1929), Okręgu Wojennego Średnia Azja (1929–1932), Moskiewskiego Okręgu Wojskowego (1932–1933), Pogranicznej Ochrony Krymu (1933–1936), Północnokaukaskiego Okręgu Wojskowego (1936–1938).

Od 9 czerwca 1938 do 11 maja 1939 r. przebywał w więzieniu NKWD. Po zwolnieniu do 1943 r. pozostawał w rezerwie Armii Czerwonej. W tym czasie pracował na podrzędnych stanowiskach partyjnych w Kijowie i Riazaniu. W maju 1943 r. został zmobilizowany i skierowany do służby w LWP, początkowo jako przewodniczący Sądu Polowego 1. DP (28 V – 1 IX 1943), następnie przewodniczący Sądu Polowego 1. Korpusu PSZ w ZSRR (2 IX 1943 – 4 III 1944), Sądu Polowego 3. DP (5 III – 19 IX 1944), prezes Sądu Polowego 2. Armii (20 IX 1944 – 25 VIII 1945), szef Wojskowego Sądu Okręgowego nr IV we Wrocławiu (26 VIII 1945 – 6 X 1953).

Imponującym karierze zawodowej Stefana Piekarskiego nie towarzyszyło szczęście w życiu rodzinnym. W 1923 r. poślubił rozwódkę Elenę Awilkiną. Jedyne dziecko, syn Wilen urodzony w 1925 r. zginął 27 maja 1945 r. w wypadku w Poznaniu, służąc po-

⁷³ POP – powszechnie używany w latach czterdziestych i pięćdziesiątych skrótowiec pochodzący od słów „pełniący obowiązki Polaka(ów)”.

⁷⁴ H. Pająk, S. Zochowski, *Rządy zbirów 1940–1990*, Lublin 1996, s. 76.

Struktury

dobnie jak ojciec w Wojsku Polskim. W 1933 r., tuż po rozwodzie z Awilkiną, ożenił się powtórnie, tym razem z wdową – Żaną Spector, Żydówką, która zmarła w 1941 r. W 1943 r., po wstąpieniu do Wojska Polskiego, poznał trzecią kobietę swego życia – oficera wojskowej służby medycznej, chirurga, Jadwigę Senkowską, z pochodzenia Ukrainkę⁷⁵.

Powrót płk. Piekarskiego do Polski po kilkudziesięciu latach nieobecności spowodował kolejne komplikacje w jego życiu i służbie. W 1945 r. odnalazł w Łodzi swoją siostrę Amelię. Dowiedział się o śmierci ojca podczas I wojny światowej, śmierci matki w 1942 r. i osadzeniu w Mathausen starszego brata Bolesława, dla ratowania którego Amelia podpisała volkslistę. Najmłodszy z rodzeństwa – Adam – w 1939 r. został schwytany przy przekraczaniu nowej granicy niemiecko-sowieckiej i zesłany do łagru w głąb ZSRR. Na mocy umowy Sikorski-Majski wstąpił do armii Andersa, z którą przeszedł cały szlak bojowy w stopniu podoficera. Po zakończeniu wojny pozostał w Londynie. Niebawem okazało się, że za działalność w AK skazano w 1945 r. szwagra Piekarskiego. W 1946 r. powrócił do Polski Adam, a Bolesław zamieszkał z Piekarskim i jego żoną w willi przy ul. J. Brandta 6/1 we Wrocławiu⁷⁶.

Wszystkie kontakty z rodziną, zarówno te osobiste, jak i listowne, były tematem sprawozdań i wyjaśnień, wysyłanych przez płk. Piekarskiego do swoich przełożonych w sądownictwie wojskowym, w dowództwach kolejnych okręgów wojskowych, w wojskowych służbach partyjnych i informacyjnych⁷⁷. „Nie odczuwam szczególniego przywiązania do krewnych – pisał w jednym z raportów Piekarski – 30 lat, przez które ich nie widziałem, ostudziły te uczucia”⁷⁸.

2 sierpnia 1948 r. Piekarski zalegalizował swój związek z Jadwigą Senkowską, z którą miał już dwie nieślubne córki: Jolantę, urodzoną w Katowicach 2 grudnia 1945 r., i Irinę, urodzoną 15 stycznia 1948 r. we Wrocławiu⁷⁹.

Kolejne kłopoty Piekarskiego związane były z rodziną trzeciej żony. W 1945 r., korzystając z możliwości repatriacji, przyjechała do Polski matka Senkowskiej, gdzie odnalazła córkę i jej starszego o 23 lata towarzysza życia. Wkrótce okazało się, że ojciec Jadwigi Senkowskiej, uchodzący dotąd za zaginionego, odnalazł się w jednym z sowieckich łagrów, skazany na karę 20 lat pozbawienia wolności⁸⁰.

Wśród podległego mu personelu sędziowskiego i administracyjnego Stefan Piekarski miał posłuch absolutny. Współpracujący z nim Polacy nawet po latach, wspominając go, podkreślają jego życzliwość, wysoką kulturę bycia, opanowanie i szarmancki stosunek wobec kobiet. U niektórych wzbudzał jednak paniczny strach. Będący na stanowisku zastępcy szefa WSO nr IV we Wrocławiu mjr Stanisław Ba-

⁷⁵ CAW, Akta osobowe Stefana Piekarskiego, 497/58/7059.

⁷⁶ *Ibidem*, k. 64.

⁷⁷ *Ibidem*; zob. też raport S. Piekarskiego do naczelnika Wydziału Kadr MON płk. Kożucha z 3 VII 1953 r. (CAW, Akta osobowe Stefana Piekarskiego, 497/58/7059, k. 54–57, 64–65).

⁷⁸ *Ibidem*, k. 54.

⁷⁹ *Ibidem*, k. 31.

⁸⁰ *Ibidem*, k. 40.

raniuk nawet podczas rozmowy telefonicznej z Piekarskim wstawał z krzesła i poprawiał mundur⁸¹.

Stefan Piekarski nieźle mówił po polsku, choć z silnym akcentem rosyjskim. Nie rozumiał niektórych słów, co powodowało niekiedy kłopotliwe sytuacje podczas prowadzonych przez niego rozpraw. Znający go z codziennych kontaktów odnosili wrażenie jakby się czegoś bał⁸². Nigdy nie składał podania o zwolnienie z obywatelstwa sowieckiego. 22 października 1953 r. wyjechał do ZSRR, zabierając ze sobą komplet mebli gdańskich⁸³.

Nie wszyscy delegowani do Polski prawnicy sowieccy czuli się tak jak Piekarski obywatelami ZSRR. W latach 1945–1954 podanie o zwolnienie z obywatelstwa sowieckiego w związku z pragnieniem pozostania w Polsce złożyło pięciu oficerów narodowości polskiej. Już w grudniu 1945 r. powodzeniem zakończyły się starania podjęte przez por. Henryka Walmusa. Po demobilizacji pracował w PGR-ach w Olsztyńskim i Gdańskim⁸⁴.

Dramatyczne okoliczności towarzyszyły zmianie obywatelstwa przez mjr. Władysława Oleckiego. Urodzony w 1903 r. w Nowej Bielicy k. Homla, jako jedyny w wojskowym wymiarze sprawiedliwości był pochodzenia szlacheckiego. Po śmierci rodziców, Bolesława i Adelajdy z Wasilewskich, znalazł się w sierocińcu w Gatczynie k. Leningradu. Do 1 sierpnia 1943 r. mieszkał, kształcił się i awansował w ZSRR. Problemy zaczęły się jesienią 1949 r. z chwilą przeniesienia go do dyspozycji Departamentu Personalnego MON i podjęcia decyzji o odkomenderowaniu do Armii Czerwonej⁸⁵. „Nie chce wracać do ZSRR – pisał w opinii służbowej Antoni Skulbaszewski. [...] zdjęty ze stanowiska wojskowego prokuratora rejonowego za apolityczny stosunek do spraw i obcowanie z ludźmi obcego nam środowiska. Uważam, że ukrywa w sobie wrogi stosunek do ustroju socjalistycznego”⁸⁶.

Datę stawienia się Władysława Oleckiego w Moskwie wyznaczono na 10 października 1949 r. Cztery dni wcześniej w piśmie do Ministerstwa Obrony Narodowej żona Oleckiego, Helena, występowała w obronie męża: „Jak się dowiedział, że musi się ze mną rozstać, ciężko zachorował na serce i rozstrój nerwowy. Zawsze był taki energiczny, a teraz tylko płacze i chce umrzeć. [...] Proszę o udzielenie natychmiastowej pomocy lekarskiej i o pozostawienie mego męża w Polsce”⁸⁷. Skutkiem podjętych zabiegów przez samego Oleckiego i jego bliskich uchwałą Rady Najwyższej ZSRR z 29 listopada 1950 r. został on zwolniony z obywatelstwa sowieckiego⁸⁸.

W 1952 r. obywatelstwo polskie otrzymał ppłk Gotfryd Ostrowski, były szef Sądu Polowego 6. DP i Wojskowego Sądu Dywizji Rolno-Gospodarczej. Odtąd utrzy-

⁸¹ Zapis rozmów z byłą sekretarką WSO IV Janiną Beździak z 18 lipca i 2 sierpnia 2000 r., notatki w zbiorach autora.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ CAW, Akta osobowe Henryka Walmusa, 1576/75/1618.

⁸⁵ CAW, Akta osobowe Władysława Oleckiego, 13421/247, k. 9–10.

⁸⁶ *Ibidem*, k. 10.

⁸⁷ *Ibidem*, k. 11

⁸⁸ *Ibidem*.

mywał się z wykonywania zawodu adwokata i radcy prawnego w Poznaniu, gdzie mieszkał do śmierci w 1981 r.⁸⁹

Decyzjami Rady Najwyższej z 24 maja 1954 r. i 2 lipca 1954 r. obywatelstwo ZSRR stracili również pułkownicy Piotr Parzeniecki i Julian Giemborek, kierujący dotąd wieloma sądami wojskowymi. Urodzony w Warszawie w 1895 r. Parzeniecki był synem woźnego szkolnego w Warszawie, który za zaoszczędzone pieniądze kupił domek w Międzylesiu pod Warszawą, gdzie rodzina Parzenieckich mieszkała jeszcze w okresie międzywojennym. Do 1914 r. Piotr Parzeniecki ukończył szkołę średnią w Warszawie. W wieku 19 lat został zmobilizowany do armii carskiej, w której awansował do stopnia chorążego (praporszczyka). W 1917 r. wstąpił do Armii Czerwonej. Brał udział w wojnie domowej i w wojnie z Finlandią w latach 1939–1940. Po trzydziestu latach wrócił do kraju. „Ponieważ wrócić do Polski nie było możliwości, zostałem w Rosji” – napisał po latach w swoim zyciorysie⁹⁰.

Również w wyniku I wojny światowej do Rosji wyjechała rodzina Giemborków. Ojciec urodzonego w Dąbrowie Górniczej Juliana był aktywnym działaczem tamtejszej SDKPiL. Przyszły szef sądów wojskowych w Rzeszowie, Katowicach, Białymstoku, Bydgoszczy i Warszawie do połowy lat trzydziestych piął się po szczeblach kariery prawniczej. W efekcie czystek przeprowadzanych w ZSRR NKWD aresztowało ojca Juliana. Zwolniony w 1944 r., zmarł kilka miesięcy potem. Aresztowanie ojca spowodowało również krótkie uwięzienie samego Juliana Giemborka, którego po wypuszczeniu na wolność przesunięto ze stanowiska sędziego sądów ludowych na stanowisko radcy prawnego⁹¹.

Rzeczywiste przyczyny podjętych przez Parzenieckiego, Giemborka i innych decyzji o pozostaniu w Polsce są – i prawdopodobnie pozostaną – niemożliwe do określenia. Zнали je jedynie sami oficerowie i ewentualnie ich najbliżsi. Żaden z zachowanych dokumentów nie wspomina, czy wymagająca odwagi prośba o skreślenie z obywatelstwa sowieckiego podyktowana była silnymi, mimo upływu lat, związkami uczuciowymi z Polską, traumatycznymi doświadczeniami doznanymi w ZSRR, czy być może wynikała ze zgoła innych, bardziej prozaicznych przyczyn.

W 1955 r. w wojskowym wymiarze sprawiedliwości pozostało już tylko dwóch oficerów sowieckich: płk Stanisław Radomski, kierujący Prokuraturą Śląskiego Okręgu Wojskowego, i płk Antoni Lachowicz, zastępca Naczelnego Prokuratora Wojskowego. Swoje obowiązki wykonywał jedynie Lachowicz. Ciężko chory Radomski od jesieni 1954 r. leczył się bowiem w szpitalach wojskowych we Wrocławiu i Warszawie. 10 lutego 1955 r. zmarł na raka w Wojskowym Szpitalu Okręgowym w Warszawie⁹².

⁸⁹ CAW, Akta osobowe Gotfryda Ostrowskiego, 1478/70/43; Archiwum Okręgowej Rady Adwokackiej w Warszawie, Akta osobowe adwokata Gotfryda Ostrowskiego, A. 362; Archiwum Instytucji MON w Modlinie (dalej: AIMON), Akta osobowe obrońcy wojskowego Gotfryda Ostrowskiego, 1559/99/182.

⁹⁰ CAW, Akta osobowe Piotra Parzenieckiego, 1354/742, k. 4, 17.

⁹¹ CAW, Akta osobowe Juliana Giemborka, 1268/67/61, k. 43–44.

⁹² CAW, Akta osobowe Stanisława Radomskiego, 7926/497/58, k. 5.

Po śmierci Stanisława Radomskiego pozostał w Polsce jedynie mówiący dobrze po polsku, ale z wyraźnym akcentem rosyjskim, płk Antoni Lachowicz⁹³. Nie był postacią lubianą w prokuraturze⁹⁴. W życiu prywatnym mąż młodszej od niego o dziesięć lat Rity (Rywki) i ojciec trójki dzieci: Jurija oraz (urodzonych już we Wrocławiu) Wiery i Antona. Z opowiadań rodziców wiedział, że rodzina trafiła na Syberię za udział w powstaniu styczniowym. Był rozżalony na swój los, ale i dumny z tego, co zdołał w życiu osiągnąć⁹⁵.

Wyjazd Antoniego Lachowicza w październiku lub listopadzie 1955 r.⁹⁶ zamykał kilkunastoletni okres pobytu w Polsce oficerów sowieckich delegowanych do pracy w sądach i prokuraturach LWP. W tym czasie zdołali oni stworzyć struktury wojskowego wymiaru sprawiedliwości, ponoszącego szczególną odpowiedzialność za represje w latach 1944–1955, o których skali świadczą ponad 80 tys. wyroków w sprawach politycznych⁹⁷, w tym 5858 wyroków śmierci⁹⁸. Ich obecność bezpośrednio przyczyniła się do zaostrzenia polityki karnej i wpływała na pracę zależnych od nich Polaków.

Poza aktualnymi możliwościami badawczymi pozostaje ocena pracy oficerów sowieckich w Polsce dokonana po ich powrocie do Związku Radzieckiego. Dane te, podobnie jak informacje o dalszym przebiegu kariery (lub jej braku) w szeregach Armii Radzieckiej, znajdują się nadal jedynie w niedostępnych dla polskich historyków aktach Centralnego Archiwum Wojskowego Federacji Rosyjskiej w Podolsku.

⁹³ CAW, Akta osobowe Antoniego Lachowicza, 497/58/7776; AIMON, Akta osobowe Antoniego Lachowicza, 161/91/3259.

⁹⁴ J. Poksiński, „TUN”..., s. 85.

⁹⁵ Rozmowa z Ryszardem Szczerkowskim przeprowadzona we Wrocławiu 20 IV 2000 r., notatka w zbiorach autora.

⁹⁶ Data bliżej nieokreślona.

⁹⁷ Wg J. Poksińskiego w latach 1945–1954 za popełnienie tego typu przestępstw zapadło 81 500 wyroków skazujących (J. Poksiński, *Sędziowie wojskowi w latach 1944–1956*, „Niepodległość i Pamięć” 1997, nr 1, s. 35).

⁹⁸ *Księga świadectw. Skazani na karę śmierci w czasach stalinowskich i ich losy*, red. K. Madej, J. Żaryn, J. Żurek, Warszawa 2003, s. XXXII–XXXIII, XXXVI–XXXVII.